

een sluitend systeem³. Een verantwoording van de politieke situatie in het Nederland van zijn tijd schreef hij echter niet. Pas Ulrik Huber (1636-1694), zo betoogde Kossmann, stelde een leer op, die de Nederlandse staat verklaarde, hem een plaats aanwees in een stelsel van algemeen staatsrecht en bovendien aangaf hoe hij zich in de toekomst zou moeten ontwikkelen⁴. Deze scheppende interpretatie der werkelijkheid was hem mogelijk doordat hij alle kaarten in handen had: hij verbond, meende Kossmann, Calvinistisch constitutionalisme met Spinozistisch absolutisme en legde aldus de basis voor een liberale staatsleer *avant la lettre*⁵.

Het is de Spinozistische kant van deze stelling, waarover ik hier enkele opmerkingen zou willen maken, en wel naar aanleiding van het probleem van de beste staat. Ofschoon Huber en Spinoza dit vraagstuk op overeenkomstige wijze benaderden, nam het in hun theorieën een zeer verschillende plaats in. Kossmann heeft 'de pogingen van politieke theoretici als De Vries, Vander Muelen en Huber om een synthese te vinden van het Aristotelisme der humanisten en Calvinisten en het Hobbesianisme der Cartesianen' gequalificeerd als 'een vorm van de *philosophia novantiqua*⁶. Met deze wat ruimere en vrijblijvender omschrijving lijkt mij Hubers positie beter geduid dan door zijn theorie in direct verband te brengen met die van Spinoza. Het is vrijwel uitgesloten, dat Spinoza en Huber elkaar op punten van enige betekenis hebben beïnvloed. De Hollandse filosoof en de Friese jurist hadden hun staatsleer beiden gebaseerd op een natuurrechtsleer, maar het natuurrecht van Spinoza verschilde zo fundamenteel van dat van Huber, dat elementen uit de ene leer in de andere niet wel bruikbaar zijn. Met de leer van Hobbes lag dat wat anders. Spinoza werkte haar uit in een consequent naturalistische richting door het natuurlijke recht van alle hartstochten te leren, terwijl Huber stelde, dat Hobbes' analyse van de natuurtoestand met de traditionele (Grotiaanse) natuurrechtsleer te combineren was en zijn theorie zo de angel uittrok⁷.

II. RECHT EN UTILITEIT: ALGEMEEN STAATSRECHT EN POLITICA

De eerste versie van Hubers boek over het algemeen staatsrecht, *De jure civitatis libri tres*, is geschreven in het academisch jaar 1671-72⁸. Huber kon dus toen hij

3. Een recent overzicht van Spinoza's politieke theorie vindt men in: R. J. McShea, *The Political Philosophy of Spinoza* (New York-Londen, 1968). Vergelijk verder Kossmann, *Politieke theorie*, 36-58.

4. Kossmann, 7, 59, 60, 86, 102, 103.

5. *Ibidem*, 96, 102, 103.

6. *Ibidem*, 86.

7. U. Huber, *De jure civitatis* (3e dr.; Franeker, 1694) 10-11 (Lib. I, sectio i, cap. iii, no. 8 vlg.); vergelijk Kossmann, *Politieke theorie*, 88-90.

8. U. Huber, *De jure civitatis libri tres rudimentum juris publici universalis exhibentes. Accedit dissertatio de liberationibus quae per remissionem aut per praeteritionem fiunt* (Franeker: Johannes Wellens, 1673; formaat 14 x 8,5 cm, xi + 366 + 374 blz.). - Het enige mij bekende exemplaar

aan het boek werkte kennis genomen hebben van de *Tractatus Theologico-Politicus*, maar daarvan blijkt niets. Trouwens ook in de in 1684 verschenen tweede druk zweeg hij nog over Spinoza. Pas in de derde en definitieve editie van 1694 nam hij een hoofdstuk op, waarin de natuurrechtsleer van 'ille maledictus' radicaal werd verworpen⁹. Het fundament van Spinoza's politica, zei Huber, verschilt weinig van dat van Hobbes' leer¹⁰ en deze 'periculosae auctor philosophiae'¹¹ had hij vanaf de eerste druk met verve bestreden. De fout van beide filosofen was dat zij de utiliteit tot maatstaf van het recht maakten¹². Aan de bestrijding van dergelijke theorieën had Grotius een groot deel van de prolegomena van *De jure belli ac pacis* (1625) gewijd en met hem was Huber van mening, dat er eeuwige, onveranderlijke en niet tot het utiliteitsprincipe herleidbare beginselen van goed en kwaad, recht en onrecht zijn. Men moet, zei Huber door De Groot geïnspireerd, bij de studie van de staat scherp onderscheiden tussen rechtsvragen en utiliteitsvragen, dat wil zeggen, tussen de juridische en de staatkundige benadering van de staat. Er bestaan meende hij, twee nauw verwante maar toch onderling ook weer zeer verschillende staatswetenschappen, het ius publicum universale en de politica. Van het algemeen staatsrecht - een niet positiefrechtelijk deel der rechtswetenschap, een soort juridische 'basiswetenschap' - meende Huber overigens in zekere zin zelf de grondlegger te zijn. Hij was zich er van bewust deze wetenschap niet *ex nihilo* te

hiervan berust in de Bibliothèque Nationale te Parijs (signatuur *E 1584), waar ik het, doordat het CNRS mij op voordracht van ZWO een beurs toekende, in maart 1971 heb kunnen bestuderen. Een met uitzondering van titelblad en dedicatio van hetzelfde zetsel getrokken editie verscheen in 1676 bij de Leidse uitgever Johannes à Gelder. Een exemplaar hiervan berust in de Sächsische Landesbibliothek te Dresden. Deze bibliotheek bezit, evenals de Universiteitsbibliotheek te Leipzig, ook een exemplaar van een in 1679 verschenen herdruk, doch hierin is de dedicatio weggelaten. Het boek telt in deze editie 428 bladzijden. J. ter Meulen en P. J. J. Diermanse, *Bibliographie des écrits sur Hugo Grotius imprimés au XVIIe siècle* ('s-Gravenhage, 1961) 51 (cf. 37, no. 84) veronderstellen dat deze editie bij Elzevier in Amsterdam verschenen is. De tweede, herziene en vermeerderde druk van *De jure civitatis* verscheen in 1684 te Franeker. Bij de praefatio herdrukte Huber de dedicatio van de eerste druk, gedateerd 7 juli 1672, bijna ongewijzigd. Bovendien nam hij hierin de in noot 13 te noemen oratie op. In de derde druk (Franeker, 1694) die opnieuw sterk was uitgebreid, verviel het oude voorwerk en werd een geheel nieuwe praefatio afgedrukt. In het vervolg verwijs ik, tenzij uitdrukkelijk anders aangegeven, naar deze editie, ook voor uitspraken die al in vroegere drukken stonden.

9. Voorzover ik zie wordt in de eerste noch in de tweede druk van *De jure civitatis* naar Spinoza verwezen. In de derde druk komt zijn naam, behalve in het aan zijn natuurrechtsleer gewijde hoofdstuk, *ibidem*, 18-20, nog slechts twee maal voor, nl. op p. 2 (no. 3) en op p. 173 (no. 3). De woordspeling op Spinoza's gelatiniseerde voornaam, *ibidem*, 19 (Lib. I, sectio i, cap. iv, no. 15).

10. *Ibidem*, 18 (Lib. I, sectio i, cap. iv, no. 1).

11. *Ibidem*, 12. Vergelijk U. Huber, *Institutiones historiae civilis* (2e dr.; Franeker, 1703) 2, kol. 2 (cap. i): 'auctor pessimae doctrinae'.

12. In *De jure civitatis*, 12 (Lib. I, sectio i, cap. iii, no. 14) wees Huber op de onjuistheid van Hobbes' stelling 'ut mensura juris sit utilitas & potentia'; op de volgende bladzijde verklaarde hij dat Hobbes in het 'studium utilitatis honorisque prae aliis usurpandi' een oorzaak van het ontstaan der staten zag. Ook de theorie van Spinoza was niet anders dan studium utilitatis. Spinoza, zei Huber, erkent helemaal geen natuurrecht, *ibidem*, 19 (Lib. I, sectio i, cap. iv, no. 10-11, 15).

hebben gecreëerd, maar dacht wel de eerste te zijn geweest die haar als zelfstandig vak, losgemaakt uit de politica, had behandeld¹³. Bij het schrijven van *De jure civitatis* hield Huber deze onderscheiding scherp in het oog, maar toen hij haar theoretisch trachtte te verantwoorden, kwam hij er toch niet helemaal uit. Zijn uitspraken lossen niet alle vragen op, die men wel beantwoord zou willen zien en zijn bovendien niet geheel vrij van tegenstrijdigheden. Die betreffen vooral de aard van de politica. Huber wist niet precies wat er van de politica overbleef als men er het algemeen staatsrecht uit los maakte.

Huber heeft met een onderbreking van driejaar - hij was van 24 februari 1679 tot 24 februari 1682 raadsheer in het Hof van Friesland - van 1657 tot zijn dood in 1694 te Franeker gedoceerd, tot 1665 als professor eloquentiae, historiarum et politicae en sedertdien als hoogleraar in en naast de juridische faculteit¹⁴. Toen de Leidse universiteit hem in 1670 op een professio iuris beriep, gaven Gedeputeerde Staten van Friesland hem, tegen een salarisverhoging van 400 gulden, een leeropdracht voor ius publicum en bleef hij te Franeker doceren. Nog geen twee jaar later was het uit de colleges over dit vak voortgekomen boek klaar. Toen hij zijn nieuwe taak aanvaardde moet Huber dus duidelijke voorstellingen hebben gehad over wat hij zou moeten onderwijzen en op welke wijze. Het is zelfs waarschijnlijk, dat hij die ideeën al verscheidene jaren had gekoesterd, toen hij in 1670 de kans greep iets nieuws te brengen. Huber had nl. als professor in de welsprekendheid en aanverwante disciplines ook colleges over politica gegeven. Blijkens een handschrift waarin vermoedelijk zijn eigen college-aantekeningen zijn gecopiëerd - het is getiteld 'Ulrici Huberi Dissertationes Politicae M.S.'; de inhoud dateert van omstreeks 1660¹⁵ - hield hij zich ook toen al keurig aan de onderscheiding van politica en algemeen staatsrecht, die hij pas later in geschrifte propageerde.

13. De theoretische achtergronden van zijn systeem van algemeen staatsrecht heeft Huber alleen uiteengezet in zijn op 6 mei 1682 uitgesproken 'Oratio III', *Auspicia Domestica* (Franeker, 1682) 125-144, tevens opgenomen in 'Auspicia Domestica', *Opera minora et rariora*, A. Wieling, ed. (2 dln; Utrecht, 1746) I, 75-87, alsmede in de tweede druk van *De jure civitatis*. - Een nieuwe editie van deze oratie, voorzien van inleiding, vertaling en aantekeningen, zal binnen afzienbare tijd verschijnen als uitgave van de Fryske Akademy te Leeuwarden. Zie verder mijn artikel 'Naturrecht und praktische Philosophie', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXVI (1973).

14. Voor biografische gegevens zie men voorlopig: W. B. S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Atheneum te Franeker* (2 dln; Leeuwarden, 1878-1888) II, 217-226. Huber had na 1682 een wat moeilijk te omschrijven positie, die dan ook gauw tot twisten leidde. Zonder de titel te voeren - die hij had afgewezen om niet met grootheden als Scaliger en Salmasius te worden vergeleken - was hij een soort professor honorarius. Hij had niet de verplichtingen maar wel de rechten van een lid van de academische senaat en voerde de titel out-raetsheer. Doordat hij de digniteit van een raadsheer behield was hij in de senaat de eerste in rang na de rector magnificus. Zie het begin van 'Oratio II', in Huber, 'Auspicia Domestica', *Opera minora et rariora*, 62-63.

15. Zie voor de DP: E. H. Kossmann, 'De Dissertationes Politicae van Ulric Huber', *European Context. Studies in the History and Literature of the Netherlands presented to Theodoor Weevers*. Publications of the Modern Humanities Research Association, IV (Cambridge, 1971) 164-177. Kossmann komt tot iets andere resultaten dan ik. Hij meent dat uit de DP de geest van de (aristo-

De politica der 'Dissertationes Politicae' is Lipsianistisch van vorm. Evenals Justus Lipsius (1547-1606) had Huber zijn gedachten verpakt in de uitspraken van oude, vooral klassieke auteurs¹⁶, en dan vooral weer van Tacitus. Meer dan 26% van het totaal aantal citaten en verwijzingen is ontleend aan de 'doctor', de 'acer' of 'acerrimus scriptor', zoals Huber hem noemde¹⁷. Maar terwijl Lipsius' politica materieel behoorde tot de aristotelische praktische filosofie, neigde Huber meer naar het machiavellisme. De 'Dissertationes Politicae' hebben wetenschappelijk niet veel om het lijf, maar een 'rudimentair inzicht in bepaalde gemeenplaatsen van de moderne staatkunde met haar absolutistisch karakter en haar *raison d'Etat* verwierven de studenten er ongetwijfeld door'¹⁸. Huber leek een voorliefde te hebben voor het zuiver descriptieve. Met een vloed van historische voorbeelden wees hij de individuele mens hoe hij binnen het staatsbestel moest handelen om allerlei vooropgestelde doelen te verwezenlijken. Wel achtte hij niet elk doelmatig middel en niet elk politiek doel acceptabel, maar hij ontwikkelde geen theorie om uit te maken welke middelen en doelstellingen onfatsoenlijk waren. Alleen herinnerde hij er zo nu en dan aan, dat de *vir bonus* of de *vir prudens* zich behoorlijk gedraagt: deze past bijvoorbeeld geen duivelse listen toe, houdt zich aan de regels van vroomheid, rechtvaardigheid en waarheid en dient het algemeen belang. Daar deze en dergelijke opmerkingen geen organisch geheel met zijn politieke beschouwingen vormen en betrekkelijk incidenteel zijn, moet men mijns inziens aannemen, dat Huber het niet tot de taak van een professor in de politica rekende de mens tot fatsoenlijk gedrag op te voeden. Zo zou hij zich op het terrein van de ethiek begeven. Huber aarzeld kennelijk tussen een machiavellistische en een aristotelische benadering van de politiek.

Toen Huber in 1682 als ex-senator naar Franeker terugkeerde, hield hij een redevoering, waarin hij uiteenzette waarom politica en *ius publicum* zo nodig van elkaar losgemaakt moesten worden¹⁹. Hij preeste toen de 'zuiverheid' van Lipsius' politica, kritiseerde het in andere aristotelische denkers als Bodin, Althusius, Besoldus, Arnisaeus, Perezius en een reeks niet met name genoemde auteurs, dat zij

telicus) Lipsius spreekt; ik meen dat Huber, ondanks zijn sterke neiging tot het machiavellisme, niet goed wist of machiavellisme of aristotelisme de weg naar de ware politica wees.

16. Justus Lipsius, *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex, Opera Omnia* (Antwerpen, 1623) VII, 9 (De consilio et forma nostri operis): 'Nam inopinatum quoddam stili genus instituimus: in quo verè possim dicere, omnia nostra esse, & nihil. Cùm enim inventio tota & ordo à nobis sint, verba tamen & sententia variè conquisivimus à scriptoribus priscis. idque maximè Historicis: hoc est, ut ego censeo, à fonte ipso Prudentia Civilis'. Zie over Lipsius vooral G. Oestreich, *Geist und Gestalt des Frühmodernen Staates* (Berlijn, 1969).

17. Huber duidt hem o.a. aan als doctor, DP, I, 1; II, 12; doctor noster, *ibidem*, II, 15; scriptor noster, *ibidem*, III, 15; IV, 6, 14, 24; author noster, *ibidem*, III, 3, 4; IV, 5; Cornelius noster, *ibidem*, III, 2; acer scriptor, *ibidem*, I, 1, 17; III, 6; acerrimus scriptor, *ibidem*, III, 15.

18. Kossmann, 'Dissertationes Politicae', 169.

19. Zie noot 13.

politica en rechtsgeleerdheid vermengd hadden²⁰ en verweerde zich tegen de mogelijke tegenwerping, dat zijn opvattingen tot politiek machiavellisme zouden leiden. Dat hinderde niets, zei hij zo ongeveer, want in de praktijk van het leven moet men politica en ius publicum universale juist combineren. Een handeling moet niet of doelmatig of rechtvaardig zijn maar - zo mogelijk - allebei tegelijk²¹. Het machiavellisme leek hem kennelijk de logische consequentie van de verwijdering van het algemeen staatsrecht uit de politica. Uit het feit, dat Huber toen hij zijn leer van het algemeen staatsrecht verantwoordde *in politicis* met dezelfde moeilijkheden zat als toen hij zo'n twintig jaar eerder de 'Dissertationes Politicae' samenstelde, meen ik te mogen afleiden, dat die moeilijkheden tot dezelfde oorzaak te herleiden zijn, met andere woorden, dat Huber ook toen hij politica doceerde zich er reeds van bewust was, dat hij problemen van algemeen staatsrecht buiten beschouwing moest laten.

Hubers onderscheiding van politica en algemeen staatsrecht vond weinig directe bestrijding²². Zo deed de 'ars iuris publici universalis' haar intrede als academische wetenschap 'und es entstand eine Schule, die noch in voller Blüte stand, als die Naturrechtslehre, der sie ihre Entstehung verdankte, längst verfallen war', zoals Ernst Reibstein vaststelde²³. Hubers succes is mijns inziens vooral hieraan te danken, dat hij de uiterste consequenties trok uit bestaande tendenties. Hij vond zijn opvattingen zelf zo evident juist, dat hij er moeite mee had exact te zeggen, wat hij bedoelde. Hij beriep zich dan ook mede op het gezag van de grote Grotius, die hem in de prolegomena van *De jure belli ac pacis* de weg had gewezen, welke hij in *De jure civitatis* was gegaan²⁴. Maar Huber had ook van Hobbes wel het een en ander geleerd en terwijl hij diens utilistische natuurrecht - een leer die met de traditionele natuurrechtsfilosofie weinig meer dan de naam gemeen had - verwierp, probeerde hij de juiste inzichten van Hobbes met die van De Groot te combineren. Zo wilde hij traditie en nieuwlichterij in een nieuwe staatsleer verzoenen²⁵.

20. Huber, 'Oratio III', *Auspicia Domestica*, 135-137 en in 'Auspicia Domestica', *Opera minora et rariora*, I, 81-83.

21. Huber, 'Oratio III', *Auspicia Domestica*, 142-143 en in 'Auspicia Domestica', *Opera minora et rariora*, I, 86.

22. Zonder diens naam te noemen kritiseert Gerard de Vries Huber in zijn 'Praefatio' bij een nieuwe uitgave van M. Z. Boxhorn, *Institutiones politicae cum commentariis ejusdem, et Georgii Hornii observationibus* (Utrecht, 1702). De Utrechtse professor spreekt de vrees uit dat zijn leer tot machiavellisme of Hobbesianisme in de politica zal leiden. Dat overigens een filosofische kwestie als deze na Huber niet zonder meer als 'beslist' kon gelden is begrijpelijk. Ik kan hier echter niet verder op afwijkende opvattingen ingaan.

23. E. Reibstein, 'Deutsche Grotius-Kommentatoren bis zu Christian Wolff', *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, XV (1953-1954) 76-102. Het citaat op p. 89.

24. Huber, 'Oratio III', *Auspicia Domestica*, 134-135 en in 'Auspicia Domestica', *Opera minora et rariora*, I, 81-82; Grotius, Prolegomena, *De jure belli ac pacis*, paragraaf 57.

25. Vergelijk Kossmann, *Politieke theorie*, 60-61.

Ongeveer te zelfder tijd werkte Spinoza de denkbeelden van de Engelse meester in een heel andere richting uit.

III. HOBBS EN SPINOZA

Er bestaan bij zeer veel overeenkomsten ook belangrijke verschillen tussen de staatsfilosofie van Hobbes en die van Spinoza²⁶. In de natuurstaat, meende Hobbes, heeft iedereen binnen zekere beperkingen recht op alles. Het onvermijdelijke gevolg daarvan is de oorlog van allen tegen allen. Vrees voor de immer loerende dood brengt de mensen er toe een staat te stichten. Ter verzekering van vrede en veiligheid onderwerpen zij zich aan een gemeenschappelijk gezag, waaraan de individuele bevoegdheden worden overgedragen. Hobbes' leer loopt zo uit op de huldiging van de absolute monarchie als de beste staat: waar één man het algemeen belang behartigt, waar de souvereiniteit aan één individu opgedragen is, zijn de voorwaarden voor een ordelijke samenleving naar zijn oordeel optimaal. Hobbes' soeverein heeft nl. een absoluut recht op gehoorzaamheid van zijn onderdanen en daartegenover de plicht het algemeen belang te dienen. Hij zal die plicht niet verzaken, want dat is in strijd met zijn eigen belangen.

Spinoza meende daarentegen, dat de individuen 'ex communi aliquo affectu' een staatsverband aangaan. Hij wees er op, dat de mens zich niet zozeer door de rede als wel door zijn hartstochten laat leiden en zocht de oorzaak van de staat in 'gemeenschappelijke hoop of vrees of het verlangen een gemeenschappelijk kwaad te wreken'²⁷. Anders dan Hobbes nam hij aan, dat de menselijke passies ook binnen de staat onaangetast blijven: ook in de 'status civilis' kan de mens nu eenmaal niet anders dan toegeven aan zijn natuurlijke, instinctieve drang; ook daar is hij van nature voorbestemd zijn eigen belang voorop te stellen. Spinoza 'demolished the basic concepts of Hobbes's political theory', zegt Wernham in de inleiding bij zijn editie van Spinoza's politieke geschriften²⁸. Er is dan ook een groot verschil tussen de soeverein van Hobbes, die vaststelt wat recht is, en die van Spinoza, die de individuen moet leren inzien dat het in hun eigen belang is zich aan het gestelde recht te houden. De kans, dat zij dit zullen inzien, is het grootst in de democratie: dit is de beste staat²⁹.

26. Een heldere vergelijking van de theorieën van Hobbes en Spinoza vindt men in Wernham's inleiding bij zijn editie van Spinoza, *Political Works*.

27. 'Tractatus Politicus', VI, i, *ibidem*, 314.

28. *Ibidem*, 35.

29. *Ibidem*, 36.

IV. HET ABSOLUTISME VAN HUBER, HOBBS EN SPINOZA

Evenals Hobbes en Spinoza meende Huber, dat de beste staat die was waarin de politieke stabiliteit van de rechtsgemeenschap het best gewaarborgd is, maar hij wees een nauwkeurig omschreven aristocratische staatsvorm - ik kom daar nog op terug - aan als het meest verkieslijk. Ik heb daarvoor een motivering, zei hij, die misschien wel nieuw is 'want een staat moet voor voortreffelijker gehouden worden naarmate het gezag absoluut wordt uitgeoefend met het geringste gevaar voor tyrannie en opstanden'. Het absoluut gezag, zei hij verder, dat van deze beide ongemakken bevrijd is, is het meest heilzaam voor de gemeenschap³⁰. Huber gebruikt hier twee maal de term absoluut, de eerste maal in de betekenis die Spinoza er aan hechtte: feitelijk onafhankelijk(er)³¹, de tweede maal in die van Hobbes: juridisch onbepert. Anders dan Spinoza was hij met Hobbes van mening, dat het juridisch gezag van iedere soeverein even onbepert is - de soevereiniteit van de Staten van Friesland is niet geringer dan die van de Franse koning³² -, maar hij wist ook wel, dat niet iedere soeverein even veel feitelijke macht heeft. Spinoza's naturalistische visie op het natuurrecht maakte een dergelijke onderscheiding onmogelijk. In zijn theorie was de soevereiniteit absoluut, naarmate de soeverein meer feitelijke macht heeft en naarmate 'die Chance, für einen Befehl bestimmten Inhalts bei angebbaren Personen Gehorsam zu finden'³³ toeneemt. Ik citeerde hier Max Webers definitie van 'Herrschaft', omdat Huber en Spinoza beiden het probleem van de beste staat beschouwen als een vraagstuk van politica, een quaestio utilitatis, die men met een anachronisme als een probleem van 'Herrschaftssoziologie' zou kunnen beschouwen. Maar terwijl Spinoza het bezag binnen het kader van de natuurrechtelijke onvermijdelijkheid en er een duidelijk antwoord op had, meende Huber dat het juist buiten de sfeer van het natuurrecht lag en was zijn antwoord wel duidelijk naar minder pretentius dan dat van de filosoof.

30. *De jure civitatis*, 199 (Lib. I, sectio vii, cap. i, no. 12-13): '*quanto quaeque civitas absolutius imperat, cum periculo quam minimo tyrannidis & seditionum, tanto Respublica praestantior habenda est. Hoc autem nos de ejusmodi Aristocratie, quam modo descripsimus, adfirmandum putamus. Absolutam potestatem, duobus illis incommodis liberatam, Civitati salutarem esse, neminem recte aestimantem censeo negaturum*'. (cursivering van Huber). Het gecursiveerde is moeilijk 'letterlijk' te vertalen, tenzij men aanneemt dat *of imperat* hier staat voor *imperatur of civitas* niet de betekenis 'staatsvolk' maar 'staatsgezag' heeft; de tekst (1e dr., 234; 2e dr., 224) is in alle drie drukken gelijk.

31. Dat is voor Spinoza ook politiek doeltreffender.

32. *De jure civitatis*, 233 (Lib. I, sectio viii, cap. ii, no. 4).

33. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (herdruk ed. 1922; Tübingen, 1972) 28.

V. HUBER OVER DE BESTE STAAT

Op de vraag naar de beste staat is volgens Huber een overal en altijd, universeel geldig antwoord onmogelijk 'omdat de staatsvorm, die voor het ene volk zeer heilzaam blijkt, voor een ander maar al te vaak gevaarlijk of lastig is'³⁴. Daarom alleen al kon het algemeen staatsrecht, dat zich immers met 'zekere en bestaande zaken' inlaat³⁵, er geen oplossing voor geven. We hebben hier, zei Huber, met een *quaestio politica* te maken. Toch kon hij het niet laten haar te beantwoorden. Huber vond het vanzelfsprekend, dat de voortreffelijkheid van een staatsvorm enkel en alleen moet worden afgemeten naar de *utilitas subjectorum*, het nut, het voordeel dat de onderdanen er van hebben³⁶. Bovendien moet men niet zoeken naar de volmaakte staat, maar naar die staatsvorm die aan de minste en de geringste feilen laboreert. In zeer vele gevallen, vooral in niet te grote rijken en dus ook in de Nederlandse provinciën³⁷, is dat, zegt Huber de 'summus theologus' Calvijn na, de aristocratie. Die aristocratie moet dan echter wel zo zijn ingericht, dat ieder lid van het volk wettelijk de mogelijkheid heeft in de klasse der regeerders te worden opgenomen: niemand behoort a priori voor eens en voor altijd uitgesloten te zijn³⁸. Bovendien mag het aantal regeerders niet te gering zijn, al stelt Huber mijns inziens niet - zoals De La Court en Spinoza - dat er een vaste verhouding tussen het aantal regeerders en geregeerden moet bestaan³⁹.

Deze theorie, neergelegd en nader toegelicht in het zesentwintigste hoofdstuk van de eerste druk van *De jure civitatis*, handelend 'De variis Rebuspublicis'⁴⁰, onderging in de tweede druk geen wijzigingen meer. Wel werd de tekst een beetje uitgebreid en was hij in de derde druk nog wat uitvoeriger geworden, maar de strekking van het betoog bleef gelijk⁴¹. Dit hoofdstuk vormde de inleiding tot Hubers

34. *De jure civitatis*, 199 (Lib. I, sectio vii, cap. i, no. 6).

35. Huber, 'Oratio III', *Auspicia Domestica*, 137 en in 'Auspicia Domestica', *Opera minora et rariora*, I, 83, kol. 2.

36. *De jure civitatis*, 199 (Lib. I, sectio vii, cap. i, no. 7).

37. Huber zegt dit niet *expressis verbis*, maar het vloeit zonder meer voort uit zijn betoog.

38. *De jure civitatis*, 199 (Lib. I, sectio vii, cap. i, no. 10): 'Scil: non quamlibet, sed ita constitutam Aristocratiam eligeremus, in qua nemo sit ex populo, qui non in tempore & in loco secundum ordinem Legis, Imperantium numero aggregari possit' (cursivering van Huber).

39. *Ibidem*, no. 11: 'Insuper, ut non nimis exiguus sit ille numerus, sed pro magnitudine Civitatis amplior, quam restrictior' (cursivering van Huber). Vergelijk hierbij Kossmann, *Politieke theorie*, 102, 58 noot 1.

40. In de eerste druk van *DJC*, 232-238; in de tweede druk, 222-226 (Lib. I, cap. xxix) en in de derde druk, 198-200 (Lib. I, sectio vii, cap. i: 'De tribus Reipubl. formis').

41. De nummers 15 en 16 van de derde druk staan niet in de beide vorige drukken, terwijl de nummers 1 en 2 wat uitvoeriger zijn dan in de eerste en tweede druk. De woorden 'Videlicet' (9) tot 'Scil'. (10) zijn ingevoegd in de tweede druk. De woorden 'etiam hanc tot'Videamus'(29) zijn een stilistisch enigszins gewijzigde versie van woorden van gelijke strekking, ingevoegd in de tweede druk; 'singulas Species' (29) is ingevoegd in de derde druk. De overige wijzigingen lijken mij het noemen niet waard.

juridische analyse der verschillende staatsvormen en volgde op de behandeling van het staatsgezag in het algemeen⁴². In de tweede druk van zijn boek voegde Huber bovendien aan het eind van zijn beschouwingen over het ontstaan en de rechtsgrond van staat en soevereiniteit een nieuw caput toe, 'continens monita quaedam ad usum praecedentis disputationis'⁴³. Wederom wijzend op het feit, dat hij zo nu en dan de grenzen van het algemeen staatsrecht zou overschrijden, maakte hij daarin enkele opmerkingen over de praktische (politieke) en juridische mogelijkheden om het absoluut gezag op de juiste wijze te doen uitoefenen. Dit is het hoofdstuk, waarin Huber volgens Kossmann 'zijn ideeën in zuiver Spinozistische zin uiteenzette'⁴⁴. Toch bracht Huber hier niet veel nieuws. Het betoog van het hoofdstuk 'De variis Rebuspublicis' werd hier alleen aangevuld met de waarschuwing, dat deze eeuw naar despotie neigde, dat de vrijheid een groot goed was en dat die dan ook zorgvuldig bewaakt moest worden. Daarna werd herhaald, dat de beste voorwaarden daartoe aanwezig zijn in een wijde aristocratie, nu nog wat nader gepreciseerd als een aan de democratie naderende aristocratie. Wanneer het volk dan ook afstand doet van zijn vrijheidsrechten moet het er op letten, dat de te stichten aristocratie een open karakter krijgt en geen oligarchie wordt: daartoe moet een deugdelijke grondwet worden opgesteld. Dat deze absolute aristocratie beter te verdragen en minder gevaarlijk is dan de absolute monarchie, wisten Hubers lezers ook in 1673 al⁴⁵. Het lijkt mij dan ook duidelijk dat Huber toen hij stelde dat men bij het stichten van een staat een middenweg moest gaan om zowel de willekeur van de aanzienlijken als de confusie van de massa te vermijden, geheel op eigen kracht tot deze conclusie kwam. Dat Spinoza, die in zijn *Tractatus Politicus* van 1677 meende dat de democratische staat absoluut is dan de aristocratische en deze weer absoluut dan de monarchie, zich door dat ene, zesentwintigste hoofdstukje van Hubers *De jure civitatis* (1673) geïnspireerd zou hebben geweten is overigens ook hoogst onwaarschijnlijk⁴⁶.

Huber en Spinoza benaderden het probleem van de beste staat niet gelijk maar

42. In de eerste en tweede druk volgt dit direct op de behandeling van soevereiniteit en soevereiniteitsrechten. In de derde druk heeft Huber hiervóór nog uitvoerige beschouwingen over kwesties van kerk en theologie ingevoegd. Vergelijk de 'Praefatio'.

43. Vergelijk de derde druk, 54-56 (Lib. I, sectio ii, cap. viii) met de tweede druk, 80-85 (Lib. I, cap. xiv). De nummers 3, 12-15 en 22 vanaf 'Quo sensu capiendum' van de derde druk staan niet in de tweede druk, terwijl de nummers 6 en 7 in de tweede druk één nummer vormen (5). Verder bevat dit hoofdstuk geen noemenswaardige afwijkingen van het overeenkomstige hoofdstuk in de tweede druk.

44. Kossmann, *Politieke theorie*, 101 noot 1.

45. Vergelijk de derde druk, 199 (Lib. I, sectio vii, cap. i, no. 18) met de eerste druk, 235. De nummers 12 en 13 van de derde druk, 55 (Lib. I, sectio ii, cap. viii) staan niet in het desbetreffende hoofdstuk van de tweede druk.

46. Hubers boek behoorde ook niet tot de bibliotheek die Spinoza bij zijn dood achterliet. Zie A. J. Servaas van Rooijen, *Inventaire des livres formant la bibliothèque de Benedict Spinoza, publié d'après un document inédit* ('s-Gravenhage-Parijs, 1889).

wel op overeenkomstige wijze. Dat zij tot verschillende conclusies kwamen ligt praktisch gezien hieraan, dat Huber minder van de werkelijkheid abstraheerde: zijn aanpak was nuchterder. Maar ook wijsgerig waren er belangrijke verschillen. De natuurrechtelijke utiliteit van Spinoza⁴⁷ is een andere dan die van Huber en het probleem van de beste staat is in zijn politica van centraal belang, terwijl Huber het in zijn systeem van algemeen staatsrecht niet kwijt kon en er in zijn politica eigenlijk ook geen raad mee wist. Voor Spinoza is de beste staat die waarin de menselijke vrijheid, het vermogen zijn affecten te beheersen, het grootst is. 'De politieke gemeenschap', zo formuleerde Kossmann het 'heeft een ethische zin, omdat zij de mens de mogelijkheid geeft zich door gehoorzaamheid aan haar wetten te bevrijden uit de heerschappij van de hartstochten'⁴⁸. Daar die hartstochten een onontkoombaar gegeven zijn, kan Spinoza de beste staatsvorm met volstrekte zekerheid aanwijzen. Hubers natuurrecht stoelde op een heel andere anthropologie dan dat van Spinoza en Hobbes. Zijns inziens was de mens van nature niet alleen uit op het behartigen van zijn eigen hoogst persoonlijke en subjectieve belangen maar ook 'ad justitiam natus'⁴⁹. De mens is geen egoïst, evenmin een altruïst, maar een mengsel van egoïstische en altruïstische neigingen⁵⁰. Evenals Spinoza's

47. Huber interpreteert, mijns inziens niet ten onrechte, Spinoza's leer als een theorie waarin recht, macht en nut in elkaar opgaan. Onder verwijzing naar zijn boek *Spinoza's Methodology* (Assen, 1964) wees prof. dr. H. G. Hubbeling mij er op dat Spinoza in de daar aangehaalde passage uit *Tractatus Theologico-Politicus*, XX onderscheid maakt tussen recht en nut. Spinoza spreekt hier over een geval, waarin de soeverein wel het recht heeft met harde hand te regeren maar er onverstandig aan zou doen het uit te oefenen, zodat hij dus eigenlijk ook het absolute recht mist om dat te doen. Daar hardhandig optreden een gevaar voor de staat zou vormen [is het staatsbelang er niet mee gediend, zou de soeverein ook zijn eigen belang schaden, en dus:] heeft de soeverein daartoe het recht niet: 'Verum quidem est, eas [sc. summas potestates] jure posse omnes qui cum iisdem in omnibus absolute non sentiunt pro hostibus habere; sed nos de ipsarum jure jam non disputamus, sed de eo, quod utile est. Concedo enim easdem jure posse violentissime regnare, et cives levissimis de causis ad necem ducere; at omnes negabunt, haec salvo sanae Rationis judicio fieri posse. Imo quia haec non sine magno totius imperii periculo facere queunt, negare etiam possumus, easdem absolutam potentiam ad haec et similia habere, et consequenter neque etiam absolutum jus; jus enim summarum potestatum ab earum potentia determinari ostendimus'. Geheel consequent is Spinoza hier misschien niet. Volgens Hubbeling *Spinoza's Methodology*, 120, hanteert hij hier naast het natuurrechtelijk machtsprincipe een daarvan verschillend rechtsbegrip: 'This quotation ... shows how Spinoza fluctuates between two conceptions of right: right as power and right which is in accordance with reason ... The conflict that might arise from this double conception is solved by the idea that reason dictates what is in the long run more useful and gives more might'. Ik heb het gevoel, dat Spinoza hier een voorlopige concessie doet aan mogelijke tegenstanders, om haar dan meteen terug te nemen en via een andere redenering tot praktisch hetzelfde resultaat te komen.

48. Kossmann, *Politieke theorie*, 57.

49. *De jure civitatis*, 11 (Lib. I, sectio i, cap. iii, no. 10).

50. Ook bij Spinoza is de mens een mengsel van egoïsme en altruïsme. In tegenstelling tot Huber tracht hij echter 's mensen altruïstische neigingen in eerste instantie tot zijn egoïsme te herleiden. Volgens Hubbeling, *Spinoza's Methodology*, 74 heeft Spinoza met het begrip similitudo echter ook een zelfstandig altruïstisch motief in zijn leer geïntroduceerd.

identificatie van 'recht' en 'nut' wees hij diens opvatting af, dat er in abstracto een ideale staatsvorm zou bestaan; hij kon niet verder komen dan een staatsvorm die relatief gezien het best voldeed: natuurwetenschappelijke zekerheid was op dit terrein wel uitgesloten.

Hubers conceptie van het karakter der politica als wetenschappelijke discipline is - we zagen het reeds - nooit geheel uitgekristalliseerd. Dat kwam ook tot uiting in de betekenis die hij aan het woord utilitas hechtte. Huber duidde daar, wanneer hij over politieke problemen sprak, nu eens het subjectief gevoelde individuele eigenbelang mee aan, dan weer het geobjectiveerde eigen of algemeen belang, de aristotelische eudaemonie. De utilitas subjectorum, die het criterium voor de beoordeling van de verdiensten van een bepaalde staatsvorm vormt, kan niet anders zijn dan het welbegrepen belang van elk der leden van de civitas; ze is met andere woorden de felicitas civilis, de eudaemonie, die het doel is van iedere staat⁵¹.

Terwijl Spinoza's politica moest culmineren in het aanwijzen van de beste staat⁵² is de beste staatsvorm in Hubers systeem interessant omdat hij er moeilijkheden mee had: het probleem lijkt in de individualistische staatsbeschouwing van de 'Dissertationes Politicae' niet te passen en werd daar ook inderdaad niet behandeld, terwijl Huber zelf erkende, dat het in *De jure civitatis* een 'Fremdkörper' is maar het kennelijk wel de moeite van het bespreken waard vond. Hoe moet men deze paradox nu verklaren? Men kan aannemen dat Huber, als hij zijn politica verder had uitgewerkt, wel degelijk een zinvol verband had kunnen scheppen om dit vraagstuk aan de orde te stellen. Dat betekent dan, ten eerste, dat hij zich tot een zuiverder aristotelisme had moeten bekeren; ten tweede, dat het feit dat hij het in *De jure civitatis* behandelde, te beschouwen is als een uiting van zijn onvermogen zijn mond te houden, toen hij dat naar zijn eigen program eigenlijk had moeten doen. Interessanter en aannemelijker lijkt mij de hypothese, dat Huber zich ook bij nader inzien in politicis te zeer aan de literatuur over de raison d'état zou hebben georiënteerd om er de beste staat in te kunnen aanwijzen en zijn beoog daarom als het ware heeft opgeborgen in *De jure civitatis*, waar het zinvolle verband wel voorhanden was maar de probleemstelling detoneerde. Zo stond Huber voor het dilemma, dat hij voor dit probleem wel een oplossing wist maar het in zijn theorieën geen plaats kon geven.

Huber meende, dat terwijl op vragen van algemeen staatsrecht in beginsel een algemeen geldig antwoord mogelijk is, de politica zich bezig houdt met wisselvalligheden, met de contingentie der dingen⁵³. Hoeveel bezwaren hij ook had te-

51. *De jure civitatis*, 31 (Lib. I, sectio ii, cap. ii, no. 1,6-9); vergelijk *ibidem*, 3 (Lib. I, sectio i, cap. i, no. 15).

52. Zie F. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, W. Hofer, ed. (München, 1957) 262 en Kossmann, *Politieke theorie*, 55.

53. Huber, 'Oratio III', *Auspicia Domestica*, 137-138 en in 'Auspicia Domestica', *Opera minora et rariora*, I, 83, kol. 2.

gen de Engelse filosoof die zich er - zo merkte Huber schamper op - op beroemde, dat zijn theorie wiskundige zekerheden bood, dat Hobbes geen absoluut zeker antwoord wist op de vraag naar de beste staatsvorm, wilde hij hem wel vergeven. In politieke kwesties moet men zich immers vaak met waarschijnlijkheden tevreden stellen⁵⁴. Hubers eigen keuze voor de open aristocratie was een keuze voor een rationalisatie van het politiek bestel in zijn Friese vaderland, maar impliceerde geen blinde behoudzucht: terwijl de Friese aristocratie naar de oligarchie tenderde was Hubers theorie ontegenzeggelijk een anticipatie op het liberalisme. Daarmee wil overigens niet gezegd zijn, dat hij revolutionaire neigingen had.

Dit laatste blijkt wel uit de *Spiegel van doleancie en reformatie. Na den tegenwoordigen toestand des Vaderlands*, waarmee Huber zich twee a drie maanden na het voltooien van *De jure civitatis* in de praktische politiek wierp⁵⁵. In dit pamflet, anoniem verschenen op een gefingeerde plaats, die veelzeggend *Vreedenburg* genoemd was, keerde Huber zich tegen de '*oligarchique* konsten, die de gemeene Regeringe in handen ende lust van weinig brengen, als of het haar Vaderlyk erf en patrimonie was, die dan onvermydelyk trots, schraapig en ondraaglyk moeten worden'⁵⁶. Anderzijds wekte hij zijn medeburgers in de moeilijke en verwarde situatie van het rampjaar op tot redelijkheid en waarschuwde hij ernstig tegen al te overhaaste veranderingen. Zijn geschrift was een oproep tot wat men heden ten dage, vooral in confessionele kring, 'bezinning' pleegt te noemen en kwam voort uit afkeer van revoluties. Zijn politieke positie gaf Huber duidelijk weer door als motto voor zijn *Spiegel* Spreuken 24, vers 21 & 22 te kiezen: 'Myn Zoone vreest den HEERE, ende den Koning, en vermengt u niet met hen die na verandering staan; want haar verderf zal haastelyk ontstaan, ende wie weet haarder beider onderganch'⁵⁷.

54. De eerste druk van *De jure civitatis*, 224-225. Het hoofdstuk waarin dit staat (Lib. I, cap. xxv) komt in de volgende drukken niet meer voor. Dit betekent niet dat Huber de inhoud nu verwierp. Stukjes van de tekst zijn letterlijk overgegaan in zijn 'Oratio de Paedantismo' (1678), opgenomen in Huber, *Auspicia Domestica* (Franeker, 1682).

55. De 'Dedicatio' van de eerste druk van *De jure civitatis* is gedateerd 7 juli 1672. Het pamflet is in het rampjaar twee keer gedrukt, eerst in Gothische letters, later in Latijnse. Het is, voorzien van een korte inleiding, een paar aantekeningen en enig commentaar, met de paginering van de druk in Latijnse letters, herdrukt in J. J. Kalma en K. de Vries, ed., *Friesland in het rampjaar 1672. It jier fan de miste kânsen* (Leeuwarden, 1972). De Vries heeft in zijn commentaar (139) weten aan te tonen dat Huber zijn pamflet tussen 22 september en 7 oktober 1672 heeft geschreven.

56. Huber, *Spiegel van Doleancie*, 17, vergelijk 11: 'De beste reformatie die in een Landt kan worden gepractiseert, is die, welke naast komt aan de eerste instelling der Republicque, zoo die van den beginne goed is geweest, 't Welk wy van d'onse ten tyde der eerste fundateurs alle bekennen. Zoo behoort een oprecht lief-hebber des Vaderlands te wenschen ende daar na te trachten, dat de wesentlyke ende olde constitutie der Regeringe blyvende, de ingesloopene fouten ende gebreken mochten werden gesuyvert en zoo weg genomen, daarmen reden mochte hebben te verhoopen, datse in een geruimen tyd niet zouden wederom komen inkruipen'.

57. Sprekend over Hubers *Spiegel van Doleancie*, 'één van de knapste pamfletten die uit de opschudding ergens geboren werden' heeft P. Geyl er in zijn opstel 'Democratische tendenties in

Samenvattend kan men zeggen, dat Huber ten aanzien van de vraag wat relatief gezien de beste staat mocht heten, koos voor een staat waarin niet voor eens en voor altijd vast staat, wie heren en wie knechten zijn. Het onvermogen van zijn algemeen staatsrecht om absoluut de beste staat aan te wijzen is dan ook te interpreteren als een op realisme gebaseerde onwil van de auteur om één bepaalde situatie als normatief te aanvaarden. Verschilde hij daarin reeds van mening met Spinoza, hij had ook minder vertrouwen in de democratie als stabiliserende factor in het politiek bestel. Maar terwijl de democratische staatsvorm de natuurlijke consequentie van Spinoza's 'machtssociologie' is, moest Huber zich in bochten wringen om de vraag naar de beste staat aan de orde te kunnen stellen. Volgens Spinoza werd het gedrag van de mens gedetermineerd door de hem ingeschapen drang zijn natuurlijke hartstochten te bevredigen: wat daartoe dient is doelmatig voor individu en gemeenschap. Hubers opvatting der doelmatigheid was minder eenduidig. Hij verstond daaronder de mogelijkheid van een individu om zijn doel te verwezenlijken en vroeg zich daarbij nauwelijks af of deze utiliteit wel te verenigen was met die andere utiliteit, de utilitas subjectorum, de eudaemonie. Alleen door niet helemaal consequent te zijn kon Huber het politiek bestel van zijn vaderland aanvaarden, kritiseren en de richting wijzen waarin het zich zou moeten ontwikkelen, zonder genoodzaakt te zijn het categorisch af te wijzen of als de hoogste politieke wijsheid te prijzen. Maar Spinoza stond daar helemaal buiten⁵⁸.

1672', *Pennestrijd over staat en historie* (Groningen, 1971) 72 op gewezen dat Huber een open oog had voor de corruptie van de oligarchie. 'Maar', zo voegde hij er aan toe, 'dat deed hem niet ontrouw worden aan zijn grondig conservatieve, op het stellig recht rustende beginselen' (106). Dat Hubers principes grondig conservatief waren lijkt mij wat te ver gaan. Wel vloeit uit zijn theorie van het algemeen staatsrecht voort dat alleen de zittende machthebbers (nl. de soeverein) de bevoegdheid hebben wijzigingen in het staatsbestel aan te brengen. Zij behoeven zich door particuliere personen niet de wet te laten voorschrijven, maar doen er vaak wel goed aan rekening te houden met de redelijke verlangens van petitionarissen. Zie het hoofdstuk 'De jure reformandi Civitatem &c', *De jure civitatis*, 598-603 (Lib. III, sectio iii, cap. iv); niet in de eerste en tweede druk.

58. Uiteraard kon binnen het bestek van dit essay de problematiek niet worden uitgeput. Men kan de theorieën van Huber en Spinoza ook benaderen vanuit de definities die beide auteurs geven van democratie en aristocratie. Wat bij Spinoza bijvoorbeeld democratie heet kan voor Huber een aristocratie zijn.

Het toneel onder Lodewijk Napoleon

L. BRUMMEL

Het is in de geschiedenis van het Nederlands toneel een algemeen erkend feit, dat de grote tijd ervan ruim genomen ligt tussen de jaren 1780 en 1820. Misschien zou voor de grootste bloei het tijdperk nog kleiner genomen kunnen worden door het te begrenzen tussen de jaren 1790 en 1810. Het merkwaardige verschijnsel doet zich voor, dat juist in de tijd van onze diepste politieke vernedering en ernstigste economische ontreddeering de toneelspeelkunst een hoogte bereikt als nooit te voren. Nimmer, dok daarna niet, heeft het toneel zich in zulk een populariteit mogen verheugen en heeft men de acteurs, wier namen nu nog een legendarische klank hebben, zó gevierd.

Dat dit zo kon zijn, is voor een belangrijk gedeelte uit de geschiedenis van het toneel in de achttiende eeuw te verklaren. De invloed van Corver is hierbij van onberekenbare waarde geweest. Daarnaast is het ongetwijfeld aan de eigenaardige atmosfeer, die onderdrukking en dictatuur met zich brachten, toe te schrijven, dat de heldenmoed en het patriotisme van de tragedie op het toneel zulk een weerklank vonden bij het publiek. Een factor, die men al te veel heeft voorbijgezien, is echter de steun, die het toneel van hogerhand heeft gehad. Koning Lodewijk had voor het toneel een warme belangstelling, was een getrouw theaterbezoeker, waarbij hij - ook al ging zijn voorkeur naar het Franse toneel uit - de Hollandse acteurs niet verwaarloosde en, wat vooral van belang was, hij besteedde grote sommen aan het theater, zij het helaas op niet al te verstandige wijze.

Zoals zo dikwijls zag ook hier de koning de zaken ruim en in een groot verband. Hij liet zich in rapporten voorlichten over de toestand van het toneel in ons land. Hij schiep instanties, die zich met de organisatie van en het toezicht op de koninklijke theaters, die ook aan hem hun ontstaan te danken hadden, moesten bezig houden. Hij besteedde aan de instandhouding van de troepen belangrijke bedragen, hetgeen stellig de voornaamste oorzaak was van de aanzienlijke verbetering, die de gages van de acteurs in deze tijd te zien geven. Maar de keerzijde van de medaille ontbrak ook hier niet. Het waren de gewone bezwaren, die het gehele regeringsbeleid van Lodewijk kenmerkten: een te royale opzet, die na enige tijd weer ongedaan moest worden gemaakt, de wisseling van residentie, die allerlei onvoorziene uitgaven met zich bracht, 's konings wispelturigheid, die goede en goedbedoelde maatregelen weer deed herroepen. Zo ontleent de geschiedenis van het toneel ge-